

РЕФЛЕКСИ ПСЛ. ФОНЕМИ /**ĕ*/ У БОЛГАРСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ КОНТИНУУМІ

Фонематична і фонетична структури говірок становлять важливу емпіричну базу для з'ясування особливостей діалектної системи як на синхронному зрізі, так і в діахронії. При цьому в говірках виявляються базові риси, які мають доказову силу щодо визначення генезису говірки чи напрямів її пізніших трансформацій. Для болгарських говірок однією з таких важливих рис є рефлексія давньої фонемі /*б*/ (Ні).

Рефлексія псл. фонемі /*ĕ*/ належить до визначальних у діалектній структурі багатьох слов'янських мов, зокрема і в болгарському континуумі. Не випадково, ятева межа у болгарському мовному ареалі віддівна була зауважена лінгвістами і оцінена як одна з визначальних діалектних диференційних рис. Дослідники зазначають, що інтенсивні зміни /*ĕ*/ відбулися у постпраслов'янський період, після 1000 р. н. е. і залежали в різних слов'янських ареалах від поєднання низки факторів, зокрема: 1) фонемного оточення, контексту (польська, полабська, болгарська мови), 2) інтонації й часокількості (сербська, хорватська), 3) часокількість (чеська), 4) наголосу (болгарська) [11, с. 53]. Такий набір факторів та їхня комбінація зумовили неоднаковий розвиток цієї псл. фонемі у різних зонах слов'янського мовного світу.

К. Мірчев зазначав, що псл. /*ĕ*/ постав на місці давнішої, індоєвропейського періоду, фонемі /*ç*/ чи дифтонгів /*oá*/, /*aá*/, пор.: **вѣра** (лат. *уестн*), **берте** (гр. *рвроїте*), **жєнь** (дав. відм. одн. від **Zenaá*) [15, с. 21-22]. Проте не до кінця з'ясованими залишаються питання про характер цього вокалу - його відкритий чи закритий, дифтонгічний (і склад дифтонгів) чи монофтонгічний характер, на користь дифтонга [іє] висловлювалися П.Ф.Фортунатов,

О.О.Шахматов, а щодо його звукового відповідника як [ʼea] - Я.Розвадовський, А. Ваян та ін. [11, с. 54-55]. Думку про монофтонгічність /*б*/ підтримували А.Мейс, Педерсен, Рамовш, а Н. Ван Вейк обстоював думку про те, що це був звичайний [ç]. На нашу думку, має рацію Д. Лашкова, яка вважає, що псл. /*б*/ мав мінливу якість у різні періоди розвитку праслов'янської

мови і в різних регіонах: в одних діалектах - більш відкрити вимову, в інших - більш закрити [там само, с. 56].

І. Леков припускав відмінну звукову реалізацію /*б*/ у передписемний період, на що вказує складна рефлексія цього псл. голосного [13, с. 56]. Болгарський і польський перезвук на місці /*є*/ дають змогу відтворити праслов'янський стан; деякі дослідники припускають існування різних діалектних систем: з вузькою і широкою вимовою /*є*/ залежно від позиційних умов. На подвійний розвиток /*б*/ указують і хорватські та словацькі діалекти [там само, с. 56]. Про фонетичний характер /*є*/ у різних слов'янських ареалах та напрями еволюції див. також: [11, с. 77-79]; [1; 3; 21]. Зауважимо, що фонема /**б*/ неоднаково рефлексувала у східнослов'янських діалектах [УМ, с. 746]; [14, с. 41-42].

Вимова /*б*/ як широкого [e] має загальноболгарське поширення і становить характерну рису староболгарської мови (до ХУст.), хоча інші слов'янські мови мають на місці /*є*/ вузький вокал, за винятком польської з перезвуком [ʼa] ~ [e], що нагадує пізніші процеси у болгарській мові [14, с. 118]. Архаїчний тип звучання /*є*/ досі відомий у говірках метрополії та в переселенських болгарських говірках в Україні (Тернівка). У староболгарський період широкий ятевий [e] мав тенденцію до розширеної артикуляції, переходу в [ʼa] із м'якшенням попереднього приголосного; останнє притаманне більшості східноболгарських діалектів та літературній мові. Після депалаталізації приголосних рефлекс /*б*/ перетворювався в [a]. Такий рефлекс відбито у пам'ятках у поодиноких випадках: **врама** зам. **врѣма**, **правратиша** зам. **прѣврдтиша** (Син. псал.), **цасароу** зам. **Цѣсароу** (Супрасл. зб.), **рѣцамѣ** зам. **рѣцьмѣ**, **цаноуж** зам. **цьнож**, **салѣ** зам. **сѣлѣ**, **трѣзсахѣ** зам. **трѣсахѣ** (Єнін. апост.); див. також: [15, с. 98]. У Струмішкому апостолі (або Македонски изборен апостол) зафіксовано численні приклади написання *д* замість *ѣ* після *ц* і *з* (*з*), рідше - після інших приголосних, напр., **ЦАЛОВАТИ**, **цаломждрьно**, **цало**, **въ потоца,вблца**, **по пасца**, **о пророцаѣ**, **колицами**, **пецате са**,

ръцате, зало, ноза (двоїна), БЛАЗА (місц. відм. одн.), въ мноѳаѳъ, Ураво, пріаимѳдро, в христ га, свѳкдѳши жена его (дав.сам., -нѳ) та ін., у Хлудівському тріоді та в Хлудівському паремій-нику зафіксовано исцдди, зддо, всдкд, цднж, оцдсти, ѳа, цАНбндго, исцдди, сдлѳо зам. С'ѳе.ѳо та ін. Ці пам'ятки XIII ст. є свідченням того, що вимова [a] < ['a] (Ь), що характерна для сучасних східних і західних болгарських говірок, є давньою [там само, с. 99].

Ще в «Рибному букварі» П. Берона (1824) простежується прагнення відбити фонетику рідної говірки автора, для чого використано засоби церковнослов'янської графіки -Ь на місці е, а ѳ на місці я - *голамь, прасно, всакій*.

Перша спроба кодифікувати правила передачі старого Ъ належить Неофіту Рильському у розділі «Филологическо предуведомление» в «Болгарска граматика» (1835). Відповідно до власного розуміння літературної мови Н.Рильський не пропонує вимови /є/ в орієнтації на його рідну говірку, а вибирає *єкавський* варіант, посилаючись насамперед на народнорозмовну основу («простото и общото произношение») - *вера, колена, место, некой, гнездо, стрела, неделя, пресень, венець. мене*. Позицію Н.Рильського поділяли книжники П. Зографський (1858) та Н. Михайловський (1857).

Першим звернув увагу на *якову* вимову /ѳ/ І. Богоров в «Първичка българска граматика» (1844), відзначивши, що Ъ вимовляється як *га*, звідси і назва *гатъ*. На думку І. Богорова, Ъ вимовляється як *я* в усіх позиціях - *смѳх, мѳсто, нѳкой, гнѳздо* відповідно *см 'ах, м'асто, н 'акой, гн 'аздо*. Подібні думки висловлювали В. Априлов (1847) та Л. Каравелов (1861) [15, с. 372-373]. Вимову ятевого голосного кодифіковано і в граматиці А. і Д. Кіріак Цанкових (1852), які орієнтували на вимову /ѳ/ у їхній рідній свіщовській говірці. Вони вважали, що Ъ вимовляється як *я*, навівши приклади, які демонструють перехід цього голосного в *е* залежно від наголосу, характеру наступного складу або приголосної; останнє можливе: 1) коли Ъ знаходиться під наголосом або в ненаголошеній позиції, а наступний склад містить *е, и, Ъ, ѳ* або «йотований голосний»; 2) коли склад з Ъ закінчується на *ж, ч, ш* або м'який приголосний - *верен, песен, плевни, белило; беж, прицеждам, грешна, млечна*. Спроби братів Цанкових кодифікувати вимову ятевої голосної є цікавими, оскільки не обмежуються яканням, а припускають і еканне.

Досконалішими були спроби кодифікації вимови /ѳ/ представниками тирновської та пловдивської шкіл у працях «Нравоучение за децата» написано С.Радуловим (1853), «Основа за българска граматика» Й.Груєва (1858) і «Грамматика на новобългарския език» І.Момчилова (1868).

В 1901 р. Б.Цонєв запропонував пояснення вимови /є/ у літературній мові, згідно з яким вирішальним є походження слова. За цією ознакою слова поділяються на дві великі групи: а) народні за походженням - з північно-східних говірок (мають варіативний голосний) та російські, церковнослов'янські, західноболгарські; б) слова літературні (єкавський варіант); водночас Б. Цонєв узагальнив попередні спроби кодифікації [20, с. 375].

В сучасній літературній болгарській мові ятевий голосний має два рефлекси: 1) -'а- під наголосом перед твердим консонантом: *бяла, бяло, жезлазо, вятър, голям. узрял*; 2) -е— в ненаголошеній позиції, перед вокалом переднього ряду (е, и) та перед ж, ч, ш, й: *големина, хлєбар, жезлезен, бели, снежен, пресечка, грешка, лейко*.

У болгарських діалектах ятевий голосний має різні рефлекси: 1) у північно-східних говірках, що лягли в основу літературної мови, рефлекси такі ж, як у літературній мові; 2) у західних говірках в усіх позиціях рефлекс -е-; 3) у південно-східних говірках функціонують два рефлекси: під наголосом -ѳ - > - 'а- незалежно від характеру наступного складу, а в ненаголошеній позиції - ѳ - > -е- з різними вторинними змінами.

У літературній македонській мові рефлексом /є/ є вокал -е- в усіх позиціях: *цвет. сено*. Найбільшу кількість рефлексів /є/ мають сербська та хорватська мови: 1) рефлекс -е- (на сході та північному заході); 2) рефлекс -і- (в основному в Хорватії та в Боснії); 3) дифтонги -је- та -іје- (на південному заході). Чергування -је іје- залежить від часо-кількісних характеристик та від старих трансформацій: у короткому складі -је-, у довгому —іје-: *lijep, lijepota, dijete - djeca*.

На думку Р.Бошковича, в сербській мові, ймовірно, існував дифтонг (або напівдифтонг - іе-) 'ѳе, який міг: 1) втратити перший компонент і перейти в -е- (єкавські говірки); 2) втратити другий компонент і трансформуватися в -і- (ікавські говірки); 3) розвинутися у повний дифтонг -іе-, -іје- (йєкавські говірки) [12, с. 165]. Л. Лашкова вважає, що приклади: *del. dela. podilit* в деяких ча-кавських говірках вказують на те, що ятевий вокал в сербських та хорватських говірках міг мати дві

вимови: більш відкрито перед передньоязиковими твердими консонантами та більш закрито - в інших позиціях [там само, с. 165].

Сербській мові притаманний скавський рефлекс /ě/, а хорватській - ієкавський. Хоча сербські лінгвісти дедалі частіше вказують на численні випадки поширення інших рефлексів у сербських діалектах [12, с. 263].

До визначальних фонологічних рис чорногорського ареалу відносять рефлекси, що виникли в наслідок відмінностей у вимові псл. /ě/; відзначено трифонемний рефлекс -іје- в довгих складах (*vrijeme, dijete, lijepo*) на відміну від дифтонгів іе у боснійському та хорватському ареалах [там само, с. 290].

В словенській літературній мові рефлексом /ě/ є закритий [ê], довгий або короткий: *stena, Iep, leto, mesto, lis, hlebec, delo, hieb*; у словенських діалектах рефлекси /ě/ розвиваються у напрямку від закритого [e] через дифтонги [ei], [ie] до [i].

В польській літературній мові /e/ має рефлекси [ʼa] - перед передньопіднебінними твердими консонантами: t, d, n, s, z, ɫ, r, а в інших випадках [ʼe]: *biah/ bielic, dziąd/ dziedic, miasto (w mies- cie), wiara (wierzyc).*'

Найдавнішою діалектною межею є так звана *ятева* межа (або ятевий пояс).

Рефлекси /*ě/ розглядали Б.Цонев [20, с. 303- 334], В.Георгієв [4, с. 114-119], С.С'тойков [19, с. 105-119], І.Кочев [10, с. 307-310], М.С. Младенов [17, с. 241-257; 16, с. 223-227], Т. Бояджієв [2, с. 154-155] та ін. Л. Мілетич підкреслював, що не існує іншої такої риси, яка б так розділила болгарську мовну територію на два ареали; цей розподіл виявляється найбільш вдалим для класифікації болгарських діалектів [14, с. 17].

Розподіл сучасних болгарських говірок на східні та західні є традиційним. Залежно від вимови псл. /e/ (Ні) болгарські діалекти діляться на західне і східне наріччя. У східних діалектах /e/ рефлексується як [ʼa] ~ [e] (*б'ал* ~ *бели*) або тільки [ʼa] (*б'ач, б'ти*), а в західних- [e] (*бел, бели*). Першими вказали на ятеву межу К.Христовул та С.Ніколов в «Болгарска аритметика» (Бухарест, 1845), а також російський славіст В.І.Григорович у праці «Очерк путешествия по Европейской Турции» (Казань, 1848). Пізніше на це явище звернув увагу

«Докладніше поширення типів рефлексів псл. /б/ у слов'янських діалектах та залежність рефлексії від різноманітних фонологічних умов подає «Общеславянский лингвистический атлас. Рефлексы *б.» (Белград, 1988).

П.Р.Славейков та К.Иречек, а Б.Цонев і Л. Мілетич вказали на її поширення. Згідно з Б.Цоневим, ятева межа починається від гирла р.Віт і пролягає на південь у напрямку Пазарджика, проходячи через Нікопольську, Плевенську, Луковицьку, Ловеську, Тетевенську,Пірдопську,Панагюрську, Іхтіманську, Пещерську, Чепінську, Разложьку, Гоцделчевську, Мельницьку, Петрицьку, Демірхісарську, Кукусську, Сярську і Солунську області, поділяючи на дві частини болгарські та македонські діалекти. Точніше ятеву межу - з називанням конкретних сіл — наводять Б.Цонев [20, с. 305-306] і Л.Мілетич [14, с. 18].

Б. Цонев виокремлює дві групи болгарських говорів: у північно-східних діалектах /ě/ > [ʼa] або [e] (*б'ач, бели*), а в південно-східних тільки [ʼa] (*б'ал, б'ачи*) чи тільки [ê] (*бел, бели*) [20, с. 371]. Межа між ними простяглася від Пазарджика до Бургасу, див.: [20, с. 307-308]. В деяких говірках на північ від лінії Пазарджик - Перуцица - Крумово - Чешнегірово - Первомай - Скобелево - Меричлери - Великово - Дряново - Харманлійско - Извор - Бургас - Росен - Черноморец Б. Цонев зафіксував перезвук на місці /e/. На південь від цієї лінії рефлекси /ě/ «не знають перезвуку» і вимовлялися однаково, незалежно від наголосу і характеру наступного складу. Дальші дослідження показали, що «другої ятевої межі», про що говорив Б. Цонев, не існує, тому що на північ! і на південь від цієї ізоглоси відомі говірки з перезвуком [ʼa] ~ [e]. Говірки, про які говорив Б.Цонев, утворюють смугу поширення північного типу у південному напрямку [20, с. 54; 19, с. 317; БДА I: К№ 17, 18].

Таким чином, за рефлексами псл. фонем /б/ болгарський континуум ділиться на три типи говорів:

1) західні, у яких /ě/ > [e] в усіх позиціях (*голем, големи, лето, летен, млеко, млекару*, вони займають територію Дунайської долини на північ і південь від Балканських гір - Ботевградська, Софійська, Іхтіманська, Самоковська, Радомирська, Дупницька, Кюстендільська області, західні околиці і змішуються з сербськими діалектами;

2) північно-східні, у яких псл. /ě/ > [ʼa] чи [e] залежно від наголосу і характеру наступного складу (*гол 'ам, големи, л 'ато, летен, мл 'ако, млекар*); ці говори займають Дунайську долину на схід від ятевої межі до Родоп;

3) південно-східні, у яких псл. /ě/ > [ʼa] (*гол 'ам, гол 'ами. л 'ато, л атен*) або [e] (*голім, големи,*

лѣто, лѣтен); вони займають південну частину Бургаської, Елховської, Тополовградської, Харманлійської, Димитровградської, Хасковської, Пловдивської, Асеновградської, Пегцерської, Смолянської, Девинської, Чепінської областей [18, с. 84].

Розподіл болгарських діалектів на східні та західні за рефlekсами пел. /ѣ/ має недоліки. Насамперед, на думку Ст. Стойкова, немає ніяких інших меж, які б накладалися на ятеву межу. По обидві її сторони є структурно однакові діалектні системи, які розрізняються лише за рефlekсами /ѣ/. До того ж одна мовна риса - фонетична, граматична чи лексична - не є достатньою для характеристики діалекту або групи діалектів [там само, с. 85].

Для пізнання розвитку рефlekсів /ѣ/ важливими є: а) свідчення родопських та західно-рупських говірок, які фіксують давню вимову /ѣ/; б) вимова /ѣ/ у Північній Тракії та Івайловградському окрузі як голосного заднього ряду; в) напівперезвук рефlekсів /ѣ/ у північно-східних і частині фракійських говірок; г) е-рефлекс /ѣ/ [8, с. 464].

Дослідження другої половини ХХ ст. показують, що ятева межа не є ізольованою, як вважалося раніше. Дійсно, не існує інших мовних меж, які повністю накладалися б на ятеву межу. Однак інші мовні межі проходять поряд в західному напрямку. До них належать межі деяких фонетичних, акцентних, морфологічних та інших явищ, зокрема чергування [ʼа] ~ [е] (*пол ани* ~ *полєнії*, *пийани* ~ *пийєті*), наголос в дієслівних формах (*чѣта* - *чѣтѣ*, *бєри* - *бєріг*, *бєрєте* - *бєрѣте*), дієслівна флексія 1 ос. мн. теп. ч. (*бєрєме* — *бєрем*, *носїте* - *носим*), окремі лексеми (*йа* — *ас*, *он* - *той*, *жєжок* - *горєшт*, *кѣп* кѣс, *разбой* - *стан*) та ін.

Болгарські говірки України за рефlekсами /ѣ/ протиставляються таким чином: у північно-східних говірках перед складом із м'яким приголосним - [е] (*чєтен*, *вєрен*, *гєлєми*), а в південно-східних - [ʼа] (*пєтен*, *вєрен*, *гєлєми*) [9, с. 21].

Балканські говірки за рефlekсами /ѣ/ належать до говорів із перезвуком рефlekсів /ѣ/: під наголосом перед твердим приголосним рефлекс [ʼа], а перед м'яким - [е] [18, с. 206]. Для фракійських говірок характерний рефлекс /є/ під наголосом перед приголосним [ʼо], напр.: *б'али*. *б'асуй*. *в'сірни*, *гул'ами*, *гр ахуй*, *л'ат'єн*, *л'атни*, *л'ави*, *мл'ач'єн*, *мл'*

ачни, *пр'асни*, *р'атки*, *сн'азуй*, *с'анки*, *сл'ани*, *ср'аннїти*, та ін. [2, с. 15]. Таким чином, спільними для обох типів говірок є рефлекс /ѣ/ > [а] під наголосом: *б'ал*

< ст. болг. бѣлѣ, *бр'ак* < ст. болг. врѣгѣ, *б'ах*
< ст. болг. бѣаѣж, *в'ара* < ст. болг. вѣра, *д'ал* < ст. болг. дѣлѣ, *др'ан* < ст. болг. дрѣнѣ, *л'ату* < ст. болг. лѣто, *л'ан* < ст. болг. /х/ лѣбѣ, *м'арка*
< ст. болг. кор. мѣр-, *н'ама* < ст. болг. нѣмѣ, *пр'асну* < ст. болг. прѣсна, *р'атак* < ст. болг. рѣдѣкѣ, *р'ана* < ст. болг. рѣпа, *т'ах* < ст. болг.

тѣхѣ та ін.

Диференційованими у говірках є рефлекси /ѣ/: а) перед складом з м'яким приголосним; б) перед шиплячими приголосними *ж*, *ч*, *ш*; в) у кінці слова в іменниках, числівниках та прислівниках.

Розрізняються форми з рефlekсами /ѣ/ > [е], [а] перед м'якими приголосними - *в'єр'ан* // *в'ар'єн*, *б'єли* // *б'али*, *гул'єми* // *гул'ами*, *л'єт'єн* // *л'ат'єн*, *ц'єли* // *ц'али*, *п'єсни* // *п'асни*, *р'єтки* // *р'атки*, *с'єд'єнки* // *с'єданки*, *т'єс'єн* // *т'ас'єн*, *жєлєзни* // *жєлєзни* та ін. Фонетичні варіанти є конкурентними, хоча простежується тенденція переважання варіантів з рефlekсом [е]; перед шиплячими приголосними *ж*, *ч*, *ш* - *мр'єжа*, *р'єжа*, *в'єжда*, *пр'єча*, *н'єшту*, *гр'єшїка*. *св'єш* та ін.; після приголосного *ц* рефlekсами /є/ є [ʼа], [е], [и]: *ц'єл*, *ц'єлїчка*, *исц'єадам*, *исцїдїх*, *цїдїтка* та ін.; у кінці слова в іменниках, прислівниках та числівниках - *дубр'єа*, *д'є*, *раїї'є*, *кул'єн'єа* // *кул'єн'є*, *рамїн'єа* // *рамїн'є*, *опас'єа* та ін.

В ненаголошеній позиції /ѣ/ > [е], [и], [ʼа] перед складом з м'яким приголосним - *кул'єн'єа*, *в'єнчїлу*, *б'єлїлу*, а перед складом з твердим приголосним - *трїва*, *брїгѣ*, *сїрїну*, *пїша* та ін.; у кінці слова - *гор'єа*, *фѣтр'єа*, *утр'єа*; в середині слова — рефлекс [и]: *рїка*, *сїно*, *трїва*, *мїста*, *дїца*, *пїт'єл*, *вїнок*, *вїнчєват* та ін.

Однією з переселенських болгарських говірок в Україні є говірка с Зоря Саратського р-ну Одеської обл., яка здавна викликала значний інтерес славїстів, що зумовлене, насамперед, необхідністю повного опису діалектної мови (метрополїї й діаспори), з увагою до мішаних говірок, а також місцем і значенням балканських говірок у формуванні болгарської літературної мови.

Таблиця 1.

№ тексту	Назва	Всього лексем з рефлексами /ѣ/	Спільний тип рефлексії	Балканський тип	Фракійський тип
1	<i>Представи за задгробен живот</i>	8	3	5	—
2	<i>Родилни обичаи и обреди</i>	22	2	20	—
3	<i>Бит на българите от с. Заря</i>	16	6	6	4
4	<i>Терминологична система на родство</i>	8	5	3	—
5	<i>Възгледи и представи за природата</i>	17	6	9	2
6	<i>Битова сфера</i>	11	2	2	7
7	<i>Седянка</i>	17	2	1	14
8	<i>Семейна обредност. Раждане.</i>	30	5	22	3
9	<i>Семейна обредност. Раждане.</i>	3	—	—	3
10	<i>Семейна обредност. Раждане.</i>	9	4	4	1
11	<i>Семейна обредност. Раждане.</i>	3	1	2	—
12	<i>Семейна обредност. Раждане.</i>	2	—	2	—
13	<i>Народни представи. Баяния</i>	8	1	6	1
14	<i>Семейна обредност. Сватба.</i>	18	2	7	9
15	<i>Семейна обредност. Погребение.</i>	12	1	7	4
16	<i>Благословия.</i>	3	—	—	3
17	<i>Спомени.</i>	15	4	5	6
18	<i>Празници в с. Заря.</i>	23	8	11	4
19	<i>Летни празници</i>	6	2	4	—
20	<i>Разказ спомен.</i>	9	2	7	—
Всього:		240	56	123	61

Говірка с. Зоря вперше описана за наслідками експедицій 1949 р.; тоді ж було констатовано, що в селі співфункціонують дві говірки - південна балканська і фракійська [АБГ, с. 14]. Носії цих говірок мешкають у різних частинах села, які на картах АБГ позначені як 46а і 47 б [там само, с. 22].

Сучасна горянська говірка склалася з кількох діалектів, оскільки, як видно з вище наведених історичних свідчень про формування горянського соціуму, говірка формувалася з різних джерел,

структурно відмінних між собою. Ця поліосно-ва відбивається на структурі сучасної говірки с. Зоря. Мовлення перших поселенців становили кілька відокремлених діалектів, з яких з часом сформувалася сучасна говірка. На підставі свідчень «Атласа болгарских говорів в СССР» (1958) говірку с.Зоря можна кваліфікувати як говірку змішаного типу — як *балкано-фракійську говірку із сильним фракійським компонентом*; которые до 50-х годов XX в. сохранили свои характерные особенности и явно дифференцировались [АБГ, с. 42]. За останні 60 р. говірка с. Зоря зазнала відчутної інтеграції вихідної балканської і фракійської діалектних основ, на базі яких витворилася єдина говірка [5-7].

Спостереження над рефлексациєю /ε/ у діалектному мовленні говірки с. Зоря (20 текстів мовлення носіїв говірки, записаних автором) демонструє відсутність однотипного розвитку давньої фонемі. Це й закономірно, оскільки говірка не є гомогенною, а становить поєднання балканського і фракійського вихідних діалектних типів. Можна стверджувати, що в горянській говірці переважає балканський тип рефлексациї /ε/. З 240 словоформ з рефlekсами /ε/ балканський тип репрезентовано у 123 словоформах, а фракійський тип - у 61. Спільні для обох типів рефлексациї 56 словоформ. Зауважимо, що у 17 лексемах, запозичених з російської мови, виявлено рефлекси, які посилюють балканський тип.

Фракійський тип зберігають лексеми: *б'али* (3), *б'асуй* (2), *бол асти* (1), *в'арни* (4), *гул'оми* (3), *гр ахуй* (4), *л ат 'єн* (3), *л 'атни* (4), *л ави* (2), *нид'ап'а* (1), *пр'асни* (4), *п'асни* (9), *р сітки* (5), *сн'агуї* (3), *с'анки* (2), *сл'апи* (1), *ср'аннители* (3), *це атуї* (2).

У мовленні одного й того ж діалектоносія фіксуємо пари: *гр'ахуй* // *гр ехув'є*. *н'єв'арну* // *нєвєрну*. *ср ашкат* // *єр ештат*.

Конкуруючими у горянській говірці є лексеми:

бол асти // *бул 'езнити*, *п'асни* // *пєсни*, *с айши* // *сєйм*. *д 'аца* // *дица*, *нид 'ал 'а* // *нидєл 'а*, *бр 'агуї* // *бр'єгуве*, *с 'акуї* // *сєки*, *п'асна* // *пєсн'а*, *н'єв'арну* // *нєв'єрну*. *ср 'ашкат* // *ср'єштат*, *гр 'ахуй* // *гр'єхув'є*, *т ахнити* // *т'єхнити*, *п'айат* // *п'єйат*, *ср ашками* // *ср'єштами*, *вєрни* // *вєрни*, *сл'єни* // *слєни*. *л'єт'ан* // *л'єт'єн* // *л'ат'ан*.

Співвідношення типів рефлексів у текстах є різним, що видно з таблиці 1. Зрозуміло, що кількість рефлексів залежить від довжини тексту (вибірки); однак і ці релятивні дані демонструють нерівномірний розподіл обох типів рефлексациї.

Привертає увагу варіативність словоформ *с'єд'анка* // *сид'анка* // *с'єд'єнка*, *с'єд'анки* // *сид'анки*. В мовленні одного діалектоносія конкуруючими є словоформи *с'ид'анки* // *с'єд'анки*, *л'єт'єн* // *л'ат'єн* та ін.

В цілому спостереження показують, що до витворення однотипної говірки за рефlekсами /ε/ ще далеко. За тривалий час розвитку говірки не відбулося заступлення одного типу рефлексу іншим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Бояджиев Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. – София: Климент Охридски, 1991. – 276 с.
3. Васильев Л.Л. Язык «Беломорских былин» // ИОРЯС, 1902, т.7, кн.4. – С. 23 – 32.
4. Георгиев Вл. Предславянский производ на ятовата граница. – В.: Въпроси на българската етимология. – София, 1959. – С.114-119
5. Георгиева С. И. Фонетични особености на говора на село Заря, Одесска област (Україна) // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби. – Одеса, 1999. – С. 348-353.
6. Георгиева С.И. Особенности морфологической системы болгарского говора села Заря, Одесской области // Слов'янський збірник. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. IX. – С. 231-234.
7. Георгиева С.И. К вопросу о диагностирующих диалектных маркерах бессарабских болгарских говоров // Слов'янський збірник. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 11. – С. 88-93.
8. История на новобългарския книжовен език // Отг. ред. Е. Георгиева, С. Жерев, В. Станков. – София: БАН, 1989. – 541 с.
9. Колесник В.О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система. – Одеса: Астропринт, 2003. – 351 с.

10. *Кочев И.* За диагностиращите черти на българските диалекти // Български език, кн. 4, 1991, – С. 307-310.

11. *Лаикова Л.* Увод в сравнителната граматика на славянските езици. – София: Емас, С., 2000, – 223 с.

12. *Лаикова Л.* Сърбо-хърватска граматика (сръбски, хърватски, босненски). – София: Емас, 2001. – 360 с.

13. *Леков И.* Единство и национално своеобразие на славянските езици в техния основен речников фонд – София: БАН, 1955. – 160 с.

14. *Милетиц Л.* Източнобългарските говори. – София: БАН, 1989. – 192 с.

15. *Мирчев К.* Историческа граматика на българския език – София: Наука и изкуство, 1978. – 304 с.

16. *Младенов М.* Българските говори в Румъния. – София: БАН, 1993. – 456 с.

17. *Младенов М.* Ятовата граница в светлината на нови данни (Към въпроса за диалектното разчленение на българския език) // Славистичен сборник. – София: БАН, 1973. – С. 241 – 257.

18. *Стойков Ст.* Българска диалектология. – София: Проф. Марин Дринов, 2002. – 430 с.

19. *Стойков Ст.* Основно диалектно деление на българския език // Славянска филология. Доклади, съобщения и статии по езикознание. – София: БАН, 1963. – Т. 3. – С. 105-119.

20. *Цонев Б.* История на българския език. А. Обща част. – София, 1940. – 420 с.

Використані джерела

АБГ – Атласа болгарских говоров в СССР. Ч.1. Вступительные статьи. Комментарии к картам. Ч.2. Карты. – М.:АН СССР, 1958. – 84 с.

УМ – Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 821 с.